

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

Лебедєв Ігор Касьянович

НАУКОВО-ТЕХНІЧНА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ УКРАЇНИ
(1980-1990рр.)

Спеціальність — 07.00.01 — історія України

22.00.03

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ 1997

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії національного технічного
університету України «КПІ»

Науковий керівник – кандидат історичних наук, професор,
Ковальський Борис Павлович

Офіційні опоненти – доктор історичних наук, професор,
Даниленко Віктор Михайлович
– кандидат історичних наук, доцент Гусєв
Віктор Іванович

Провідна організація – Львівський лісотехнічний університет.

Захист відбудеться 28 серпня 1997 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради к.01.01.38 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (252017, м. Київ, вул. Володимирська 60, ауд. 349.)

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного університету імені Тараса Шевченка (вул. Володимирська, 58).

Автореферат розісланий «26» листопада» 1997 р.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради, кандидат історичних наук,
доцент

О.П.Гончаров

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ. Спеціалісти завжди відігравали помітну роль у розвитку суспільства. Рациональне формування та інтенсивне використання їхнього творчого потенціалу було і залишається центральною ланкою науково-технічного прогресу.

В розбудові незалежної України виникла ціла низка проблем, які неможливо вирішити без усвідомлення як власного, так і світового досвіду. Через прорахунки і непослідовність у проведенні економічних реформ, відсутність належного фінансового забезпечення поки що не вдалося досягти помітних позитивних зрушень.

Необхідність рішучих заходів в галузі економіки випливає з того становища, в якому вона перебуває в перехідний період. Серед ряду причин, які призвели до важкого стану господарства країни, слід назвати не своєчасне і неефективне кадрове забезпечення процесу реформ.

В умовах проведення кардинальних змін в суспільстві безпідставно, як показує практика, ігнорується досвід попередніх етапів вітчизняної історії, який багатий прикладами позитивного вирішення цілого ряду як регіональних, так і масштабних проблем.

Певну цінність, має досвід, накопичений державними органами України у 80-х роках, який умістив в себе руйнування ідеологічних стереотипів, став важливим поштовхом в усвідомленні українським народом свого місця у світі. Так, на початку 80-х років вже було цілком зрозуміло, що без масової комп'ютеризації вітчизняного виробництва неможливий поступальний рух уперед. Але в країні відчувалася гостра нестача кваліфікованих спеціалістів з робототехніки, електроніки, систем управління і програмування, електротехніки. **ЛНБ ім. В. Г. Шквеченка** **м. Львів** В Україні, маючи висококваліфіковані науково-педагогічні кадри, могли виробити промислові підприємства, установи і наукові заклади належної кількості спеціалістів з

необхідних спеціальностей при умові задоволення фінансових потреб і відповідному матеріальному забезпеченні, але значна частина спеціалістів отримувала призначення на роботу на промислові підприємства і наукові установи за межами України, що в значній мірі послаблювало перспективи подальшого розвитку її кадрового технічного потенціалу.

Кошти були потрібні не тільки за прямим призначенням на придбання техніки та устаткування, виплати заробітної плати, але й на будівництво житла, значного покращення навчально-побутових умов студентів і викладачів вузів, роз'яснювальну роботу по залученню молоді в технічні вузи. Та фінансування вищих навчальних закладів було недостатнім. Екстенсивна система господарювання не давала змоги кардинальним чином поліпшити фінансування копче необхідних для економіки України програм, оскільки союзні державні органи приділяли основну увагу розвитку військово-промислового комплексу, де концентрувались основні фінансові та кадрові ресурси.

В умовах реструктуризації економіки України важливим є забезпечення її відповідним кадровим потенціалом. В зв'язку з цим зростає значення підготовки інженерно-технічних спеціалістів у відповідності до нових завдань, що постають перед ними. Процес реформування вищої школи країни, якій набув динамізму у 90-ті роки і має на меті приведення її до загальноприйнятого світового рівня, передбачає поглиблену підготовку спеціалістів з широкого кола сучасних спеціальностей. Виходячи з цього, досить актуальним є створення умов для використання творчого потенціалу науково-технічних спеціалістів в розбудові економіки нової України.

В обставинах сьогодення слід враховувати досвід роботи з кадрами як позитивний так і негативний, набутий у попередні періоди вітчизняної

історії, і зокрема, у 80-ті роки. Адже ряд сучасних проблем, пов'язаних з підготовкою і використанням інженерно-технічних спеціалістів закладалися саме в досліджуваний період: і насиченість України вузами, оскільки підготовка спеціалістів велася для всього СРСР, і кількісне зростання інженерно-технічних кадрів, і залишковий принцип фінансування вищої школи, і неповне використання знань спеціалістів. Крім того, все викладання у вищих навчальних закладах України, які готували інженерно-технічних спеціалістів, велася російською мовою. Навчальна література, посібники – теж були надруковані російською мовою.

Гуманітарна підготовка студентів була односторонньою, далекою від світових стандартів. Технічні терміни українською мовою практично не використовувались. Все це відривало студентську молодь від коріння національної культури, нівелювало процес підготовки спеціалістів, спрощувало саме поняття “інтелігент”.

Але саме 80-ті роки були періодом накопичення досвіду, пов'язаного з руйнуванням стереотипів, що існували у підходах до підготовки інженерів, коли від студентів в процесі навчання вимагалось в основному оволодіння певною кількістю теоретичних положень, які закріплювались потім в ході практичних занять.

В досліджуваний період основна увага в роботі зі студентською молоддю поступово переносилась на виховання в ній творчих здібностей, чому в значній мірі допомагав розвиток і вдосконалення системи науково-дослідної роботи у вищій школі України, куди для керівництва нею залучались, крім професорсько-викладацького складу вузів, і кращі наукові сили Академії наук республіки. Випробовувались нові організаційні форми такої роботи, системи заохочення і реалізації готових проєктів.

Розвиток науково-технічної творчості студентів був тісно пов'язаний з процесом вдосконалення складу науково-педагогічних колективів, а участь у технічній творчості виводила колективи вузів на установи Академії наук і промислові підприємства та виробничі об'єднання. Розвивались нові форми інтеграції інженерно-технічних спеціалістів промисловості з академічними установами і вищою школою республіки.

В цих умовах відбувався процес вдосконалення системи підготовки кадрів вищої наукової кваліфікації, в якому брали активну участь заклади науки, вузи, державно-адміністративні органи. І хоча умови суспільно-політичного характеру та матеріального забезпечення не були сприятливими, в другій половині 80-х років відбулися зміни у роботі аспірантури, була створена система докторантури з технічних проблем, що невдовзі дало змогу перейти до підготовки кадрів вищої наукової кваліфікації з пріоритетних проблем науки і техніки.

Актуальність теми дисертаційного дослідження пов'язана також із вирішенням проблеми раціонального використання спеціалістів. Державними органами та громадськими організаціями республіки був накопичений значний досвід роботи в цьому напрямі. Організація нових і розвиток існуючих форм творчості інженерно-технічних спеціалістів, взаємодія науковців і виробників в процесі створення зразків нової техніки, плідна діяльність учених України, які в ряді галузей науки мали значні досягнення на рівні відкриттів і винаходів, має в сучасних умовах непересічену цінність, оскільки дає змогу використати те позитивне, що було накопичено у 80-ті рр. в галузі інженерно-технічної політики державних органів.

Звичайно, в досліджуваний період науково-технічні спеціалісти як одна з найбільш динамічних і активних суспільних груп зустрічалися із значними труднощами творчого, соціального, побутового характеру. Так,

в Україні, як і у всьому колишньому СРСР, протягом тривалого часу виробництво, вища школа і наука, зокрема, розвивалися екстенсивним шляхом. Зростала кількість підприємств, що потребували все більше інженерів на посади, які не забезпечували використання їх інтелектуального потенціалу, а це призводило до нівелювання в заробітній платні спеціалістів з вищою освітою з техніками і кваліфікованими робітниками. Престиж інженерної праці постійно знижувався, що стало наслідком падіння інтересу молоді до здобуття вищої технічної освіти.

Невпинно зростала кількість наукових установ та їх підрозділів. Без необхідного відбору формувалася кадровий склад. Поглиблювався розрив у фінансуванні і розвитку галузевої і фундаментальної науки, що призводило до відставання у створенні нової техніки і освоєнні сучасних технологій від рівня, досягнутого в промислово розвинутих країнах Заходу.

В досліджуваній період існували значні проблеми у матеріально-технічному забезпеченні процесу підготовки кваліфікованих спеціалістів. Зокрема, не всі вищі навчальні заклади республіки були забезпечені належною кількістю місць в їдальнях і гуртожитках для студентів і аспірантів. Не вистачало необхідного устаткування для лабораторій і дослідно-експериментального виробництва, особливо комп'ютерної техніки нових поколінь. В багатьох випадках не виконувались терміни введення в дію навчальних корпусів і будов житлово-побутового призначення. Разом з тим, виділені кошти через недоліки в організації праці і міжвідомчі перешкоди освоювалися неповністю і несвоєчасно.

Досвід вирішення цих проблем може бути використаний і в сучасних умовах.

Актуальність теми обумовлюється і необхідністю на відповідному науковому рівні розкрити генезу інтелігенції України в часи розкладу ко-

мандно-адміністративної системи, відходу від стереотипів, вироблених у вивченні проблеми в попередні десятиріччя.

З початку 90-х років вже розпочався процес переосмислення історичного минулого України. Зокрема, новий підхід у вивченні певних аспектів діяльності науково-технічних спеціалістів міститься у працях українських дослідників, які з'явилися за останні три-чотири роки.¹

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ. Вітчизняні історики досить ґрунтовно проаналізували процеси, які впливали на підготовку та використання кадрів технічних спеціалістів у період 60-х - 70-х років. Питання підготовки і використання науково-технічної інтелігенції були предметом дослідження, також, економістів, філософів, соціологів, представників інших суспільних наук. Висвітлення окремих аспектів цієї проблематики міститься в ряді колективних монографій, збірників статей і окремих публікаціях в періодичних виданнях. На межі 70-х - 80-х років питання впровадження нових організаційних форм підготовки майбутніх спеціалістів, удосконалення економічних аспектів діяльності вищої школи, розвитку у студентів навичок самостійної творчої праці в процесі навчання викликали підвищений інтерес суспільствознавців та представників інших галузей знань.²

В цей же період почали більш детально досліджуватись зв'язки вищої школи з виробництвом, проблеми активізації діяльності молодих спе-

¹ Див: Бьк И.С. Интеграция научного и промышленного потенциала. -К.,1992; Легун Ю.В. Развитие Украины у 60-х годах XX століття: Дис... канд. історич. наук.-К.;1995; Лихолат А.О. Фундаментальна академічна наука України у 80-х роках XX століття: Дис...канд. історич. наук.-К.;1995 та ін.

² Буглаев В.Т., Лагерев В.В Улучшаем работу выпускающих кафедр // Вестник высшей школы. -1981.-№6.-С.51-53; Ивиченко В. Совершенствование организации управления // Вопросы экономики. -1984.-№8.-С.52-59.

ціалістів в процесі використання набутих під час навчання знань.¹

Зростання ролі інженерно-технічних спеціалістів у прискоренні технічного прогресу безпосередньо вплинуло на активізацію розробок у галузі вивчення кадрової проблематики у 80-ті роки, особливо в другій їх половині. В цей період з'явилися роботи, де аналізувалась діяльність вищої школи України, розглядалися питання комплектування наукових установ та виробничих колективів спеціалістами з вищою освітою.²

В них піднімалися теоретичні і організаційні проблеми, притаманні системі вищої освіти, питання вдосконалення її зв'язків з виробництвом. Особливістю цих праць є те, що в них з'явився системний підхід до оцінки діяльності як вищої школи в цілому так і окремих вузів. Аналіз даної групи робіт, особливо тих, що з'явилися після 1985 року, свідчить про намагання авторів звільнитися від догматизму, враховувати протиріччя економічного й суспільного розвитку, недоліки та помилки, допущені в керівництві вищою школою і виробництвом, методах управління перебудовного періоду. Зокрема, слід виділити роботу Л.О. Канищенка і В.М. Литвина³, в якій було зроблено аналіз підходів до перебудови діяльності вищої школи України, висвітлені шляхи розвитку творчої активності студентів та поліпшення діяльності професорсько-викладацького складу вузів.

¹ Куритник И.П. Организационные формы участия молодых ученых в специалистов в техническом перевооружении производства // Интеграция науки и производства в условиях развитого социализма.-К.,1979.-С.62-68; Денисенко Г.И. Для связи образования, науки и производства // Вестник высшей школы. -1980.-№1.-С.43-47 та ін.

² Институт-завод: поиск продолжается / Сост. В.А. Безмятый, В.И. Гусев, В.И. Посадский. Отв. ред. В.В.Джемелинский. -К., 1983; Формирование системы научно-технических программ в УССР на двенадцатую пятилетку.-К.,1985; Роль молодых ученых и специалистов в ускорении научно-технического прогресса. -К.,1986; Система подготовки инженерных кадров в вузе / Авт. кол. Денисенко Г.И. и др./.-К.,1987; А.Г.Слюсаренко, Н.І. Паламарчук. Вузи Кисва - виробництву.-К.,1989.

³ Канищенко Л.О., Литвин В.М. Вища школа: шляхи перебудови. -К.,1988;

Значний фактичний матеріал, а також ряд теоретичних положень, присвячених розвитку вищої школи України в досліджуваний період містяться в монографіях В.О. Кондратюка, О.В.Лихолата, В.Т.Британа.¹ Так, в монографії В.О.Кондратюка основний наголос зроблено на висвітленні досягнень в технічній творчості студентів вузів і молодих інженерних кадрів, хоч проблемам впровадження у виробництво винаходів відведено незначне місце.

В працях зазначеного періоду, не зважаючи на глибину досліджень і використання великої кількості фактичного матеріалу у визначенні напрямів діяльності вищої школи, форм і методів підготовки спеціалістів та засобів їх використання, переважали позитивістські оцінки та висновки. Автори головну увагу звертали на досягнення, які, безперечно, мали місце. Але причини походження недоліків і проблем, що все більш уповільнювали динамізм підготовки і плідної діяльності інженерних кадрів на виробництві, не розглядалися у зв'язку з існуючими тоді суспільними відносинами.

Проблеми кадрового забезпечення української науки знайшли свій відбиток в колективних працях, присвячених історії Національної Академії наук України, науковим центрам, інститутам тощо.²

Проблеми кадрового забезпечення вищої школи і науки в Україні у 80-ті роки поки що не знайшли повного відображення в дисертаційних роботах історичного плану. В дослідженнях попереднього періоду кадрової роботи у наукових колективах і вузах частково розглядалася в дисерта-

¹ Лихолат А.В. Важнейшие задачи экономической стратегии. - Львов, 1983; Кондратюк В.А. Техническому творчеству молодежи - партийную заботу. - Львов, 1987; Британ В.Т. Организация вузовской науки: опыт и уроки. - К., 1992.

² Академия наук Украинской ССР. - К., 1986; Организация управления в Академии наук Украинской ССР: опыт и проблемы. / Добров Г.М., Стогний Б.С., Токаль В.Ф. и др. / 1961-1986 гг. - К., 1988; Історія Академії наук України. 1918-1993. - К., 1994 та ін.

ціях О.П.Гончарова, А.В.Панибудьласки, В.В.Яковенка.¹ У них були проаналізовані шляхи розвитку науки, вищої школи України першої половини 80-х років, коли їх зростання здійснювалось переважно екстенсивними методами, що передбачало відповідні шляхи кадрового забезпечення, які ґрунтувалися на аналогічних принципах.

Вища школа України в колишньому СРСР посідала провідні позиції. Природньо, що розвиток вузівського педагогічного і наукового потенціалу України досить активно досліджувався у 80-ті роки на всесоюзному рівні.² Слід зазначити, що в цих працях широко використовувався значний фактичний матеріал, аналізувалась діяльність окремих вищих навчальних закладів республіки, а от висновки, які робились підводились під загальні стандарти без урахування особливостей діяльності вищої школи України.

Зокрема, об'ємний фактичний матеріал і ряд узагальнень на основі аналізу діяльності установ Мінвузу України та вузів, підпорядкованих іншим міністерствам міститься в роботах, які вийшли у 80-ті роки в Науко-

¹ Гончаров А.П. Творческая активность коммунистов в осуществлении научно-технического прогресса: опыт и уроки /1976-1985 гг./ Автореф. дис...канд. ист. наук. -К.,1990; Панибудьласка А.В. Партийное руководство научно-техническим сотрудничеством союзных республик в 80-е годы /на материалах межреспубликанских связей Украинской ССР/. Автореф. дис...канд. ист. наук.-К.,1990.

² Калыцкий Е.В. Научно-технический потенциал вузов и пути его эффективного использования.-М.,1982; Шапошникова А.П. Научно-педагогические кадры высшей школы: Проблемы повышения квалификации.-М.,1987; Научные и инженерные кадры в реализации стратегии ускорения.-М.,1988; Л.С.Ломие. Лекторы о путях перестройки высшей школы.-М.,1988 та ін.

во-дослідному інституті проблем вищої школи.¹ В них, як і в переважній більшості праць зазначеного періоду, увага зосереджувалась на досягненнях і здобутках, виділялися й аналізувалися окремі аспекти функціонування вузів, але був відсутній критичний матеріал, за допомогою якого вимальовувалася б реальна картина проблем, що поставали перед вищою школою і потребували негайного вирішення. Проте слід зазначити, що в ряді робіт, які з'явилися в інституті після 1987 р., в тих конкретних умовах основний наголос робився на вдосконаленні системи підготовки спеціалістів у вищій школі, пошуках шляхів розв'язання існуючих проблем.

Історики та економісти української діаспори також не обійшли увагою проблеми підготовки і використання кадрів спеціалістів в Україні. Проте, слід зазначити, що в основному вони досліджували більш ранні періоди вітчизняної історії. В своїх працях Д.Соловей, І.Майстренко, А.Жуковський, О.Субтельний піднімали ряд питань даної проблематики.²

Із зрозумілих ідеологічних причин деякі проблеми, пов'язані з використанням і діяльністю науково-технічної інтелігенції у 80-ті роки, залишалися поза увагою радянських дослідників. Зокрема, серед мало вивчених тем слід назвати кількісне переважаання підготовки вітчизняних техні-

¹ Брык М.В., Максимович Н.Г., Семкин О.И. Об опыте работы вузов Львова по повышению качества подготовки специалистов.-М.,1980; Бабич А.М., Ишина И.В. Состояние и пути совершенствования планирования развития материально-технической базы вузов.-М.,1986; Опыт организации систем профориентационной работы Днепронетровского горного института Под общ. ред. Г.Г.Пивняка, В.И.Тесленко.-М.,1988; Могилевский Ю.Н., Полилова О.П., Яценко В.Е. Подготовка и использование инженерно-технических специалистов в народном хозяйстве СССР/Под науч. ред. В.М.Зуева, А.И.Галагана.-М.,1989; Современное состояние и тенденции развития высшей школы в СССР /Могилевский Ю.Н., Посладок Е.Б., Полилова О.П.-Под науч. ред. А.И.Галагана.-М.,1989.

² Соловей Д. Політика ЦК КПРС у плануванні розвитку промисловості та промислових кадрів на Україні.-Нью-Йорк, 1960; Майстренко І. Історія комуністичної партії України. - Мюнхен, 1979; Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. - Львів, 1991; Субтельний О. Україна. Історія - К., 1991.

II.

чних спеціалістів над західними при досить помітній різниці в якісних показниках на користь останніх, відставання в забезпеченні виробництва і закладів науки необхідною кількістю кваліфікованих кадрів з електроніки і обчислювальної техніки, недостатнє матеріально-технічне забезпечення вузів і НДІ тощо.

Враховуючи відсутність спеціальних дисертаційних робіт та монографічних праць з питань підготовки і використання науково-технічних спеціалістів в Україні періоду 80-х років, проблема кадрового забезпечення реорганізаційних процесів у вищій технічній школі, науці і промисловості потребує глибокого вивчення і більш повного розкриття об'єктивної логіки її руху з урахуванням новітніх досягнень і завдань історичної науки.

ХРОНОЛОГІЧНІ МЕЖІ дисертаційного дослідження охоплюють період 80-х років. Це обумовлено тим, що вони співпадають з часом, який залишив суттєві і глибокі відбитки в історії нашого суспільства, а також передував тим кардинальним змінам, що відбулися у політичному та економічному житті України на початку 90-х років. Друга половина 80-тих років - це відхід від політики застою, переосмислення власного історичного шляху, період випробування на практиці систем реорганізації виробництва і використання науково-технічних спеціалістів.

Тривале несприйняття господарством науково-технічних нововведень, диспропорції у структурній та інвестиційній політиці, прорахунки у розвитку матеріальної бази вищої школи та науки спричинили виникнення бар'єрів між вузами та науковими закладами і виробництвом. Відсутність ефективних механізмів регулювання з боку держави призвели до того, що вища школа набула рис екстенсивного зростання, а наука стала

набувати характеру замкнутого відомства з орієнтацією на свої внутрішні інтереси.

З початку 80-х років, коли в країні було взято курс на перехід до інтенсивних методів господарювання, постало питання про їх відповідне кадрове забезпечення. У ці роки досить актуальною була проблема раціонального використання науково-технічного потенціалу вищої школи і наукових установ. Потрібно було привести у відповідність віддачу від цього потенціалу із закладеними у ньому можливостями. У цій ситуації пріоритет було надано розвитку творчих здібностей і навичок самостійної діяльності у студентської молоді та вдосконаленню підготовки спеціалістів через аспірантуру і докторантуру, що обумовлювалося підвищеною увагою до фундаментальних досліджень. Аналіз цього досвіду може бути застосований у справі використання потенціалу інженерних і науково-технічних спеціалістів в умовах становлення сучасних ринкових відносин.

ОБ'ЄКТОМ ДОСЛІДЖЕННЯ є система підготовки науково-технічних спеціалістів України у вищій школі у 80-ті роки, а також підготовка і перепідготовка кадрів вищої наукової кваліфікації для потреб вузів, виробничого сектору економіки і наукових установ республіки. Крім того, досліджуються деякі аспекти діяльності науково-технічної інтелігенції у виробничій і науковій сферах, процеси, пов'язані з використанням інтелектуального потенціалу науково-технічних спеціалістів і їх вплив на забезпечення технічного прогресу.

ПРЕДМЕТОМ ДОСЛІДЖЕННЯ виступають державні, партійні, творчі, громадські організації та об'єднання України, які займалися підготовкою і використанням творчого потенціалу науково-технічної інтелігенції в досліджуваний період.

МЕТА ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ сформульована з урахуванням стану наукової розробки і полягає в тому, щоб на основі неупередженого аналізу відповідної літератури, документальних матеріалів і архівних даних, їх критичного осмислення і узагальнення відтворити в усій складності процеси підготовки та використання науково-технічних спеціалістів України в умовах розкладу і кризи командно-адміністративної системи, з'ясувати головні тенденції і напрями у вивченні цієї проблематики. Дисертант ставить перед собою завдання:

- узагальнити позитивний та негативний досвід, накопичений державними органами і громадськими організаціями, вузами, науково-дослідними установами України у підготовці і використанні науково-технічних спеціалістів республіки у 80-х роках;

- з'ясувати ефективність форм, методів і наслідків цього процесу з точки зору їх практичного використання в сучасних умовах;

- прослідкувати динаміку зростання творчого потенціалу науково-технічної інтелігенції України в умовах спроб перебудови з середини 80-х років;

- дослідити діяльність державних органів, вузівських, виробничих і наукових колективів в галузі впровадження наслідків науково-технічної творчості студентів вузів, спеціалістів народного господарства і науковців;

- висвітлити ефективність реорганізації системи управління процесом підготовки і використання науково-технічних кадрів вищої кваліфікації;

- з'ясувати питання пов'язані з розвитком матеріально-технічного забезпечення вузів і закладів науки.

МЕТОДОЛОГІЧНОЮ ОСНОВОЮ ДИСЕРТАЦІЇ є загальні наукові принципи історизму та об'єктивності. Автор намагався максимально уникнути ідеологізованих оцінок, характерних для документів та літератури досліджуваного періоду, а при аналізі тих чи інших конкретних проблем, постанов та рішень центральних республіканських органів з питань господарського та культурного будівництва виходив із співставлення їх з конкретною практикою і досягнутими результатами.

ДЖЕРЕЛЬНУ БАЗУ ДОСЛІДЖЕННЯ склали нормативні документи, що регламентували різноманітні аспекти життя суспільства. Було здійснено джерельний аналіз документів уряду України, ЦК КПУ та інших керівних органів республіканського та обласних рівнів з питань реформування вищої школи та реорганізації кадрового забезпечення наукових закладів.

Основними джерелами при написанні дисертації стали архівні матеріали, пов'язані з діяльністю керівних державних, громадських та господарських органів України по реалізації напрямів забезпечення висококваліфікованими спеціалістами промислових підприємств та об'єднань, науково-дослідних установ і вузів. Поряд з постановами цих органів з кадрових питань дисертантом були використані дані звітів, проектів, довідок, листування з аналогічних проблем, що дозволило залучити і ввести до наукового обігу велику кількість документів, які тривалий час залишались не використаними. Дисертант спирався на документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО) - фонд Ради Міністрів УРСР, Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО) - фонд ЦК КПУ та державних архівів Вінницької, Львівської, Миколаївської, Одеської, Харківської та Хмельницької областей, в яких були опрацьовані матеріали діяльності значної

кількості вузів, Академії наук республіки та її Північно-західного, Західного, Південного, Східного відділень, державних, профспілкових і громадських організацій (планових комісій, Товариств винахідників та раціоналізаторів, науково-технічних товариств тощо).

Зокрема, у фондах, що зберігаються в ЦДАГО України міститься ряд листів, довідок і звітів відділу науки і навчальних закладів ЦК КПУ, в яких є певна кількість матеріалів, що висвітлюють діяльність як окремих вузів так і Мінвузу України в цілому. Значна частина цього Фонду присвячена питанням матеріально-технічного забезпечення наукових закладів і вузів, а також вдосконаленню процесу підготовки спеціалістів у вищій школі.

В матеріалах, що висвітлюють діяльність вузів України, і відповідають періоду 1983-86 років, особливо багато критичних зауважень, конкретних пропозицій і рішень, спрямованих на подолання кризових явищ, які позначилися на діяльності значної частини вищих навчальних закладів України різного відомчого підпорядкування. Саме на ці роки припадають найбільш низькі показники комплектування студентських контингентів вузів, постійно зростає кількість гостродефіцитних спеціальностей, відчувається нестача комп'ютерної техніки нових поколінь. Але за значною кількістю конкретики не видно узагальнень, викриття причин появи труднощів в діяльності вищої школи. Екстенсивний розвиток економіки, і промисловості зокрема, потребував постійного задоволення потреб в кадрах спеціалістів і директивні органи концентрували увагу на вирішенні конкретних проблем, не роблячи спроб аналізу передумов, що призводили до їх появи.

В фондах обласних архівів, особливо тих міст, де функціонували відділення Академії наук України (Львівському, Одеському) багато доку-

ментів містять матеріали, присвячені науковій і виробничій діяльності інженерно-технічних спеціалістів. Але і в цьому випадку переважає констатація негативних фактів над виявленням причин, що породжували труднощі і недоліки.

В дисертації використані також матеріали документальних та статистичних збірників /збірники постанов та розпоряджень уряду УРСР, щорічні статистичні збірники "Народне господарство Української РСР та ін./, політична та економічна література. Крім того, автор використав різноманітний фактичний матеріал з конкретних питань досліджуваної проблеми, залучений з періодичних видань - центральних, республіканських, обласних газет та журналів. В роботі використані також матеріали, що містяться в закордонних наукових виданнях.

НАУКОВА НОВИЗНА ДИСЕРТАЦІЇ визначається тим, що в ній на основі фактичного матеріалу, нових оцінок практики функціонування суспільства у 80-ті роки узагальнено досвід державних органів та громадських об'єднань України по вдосконаленню системи підготовки науково-технічної інтелігенції. Дослідження вперше охоплює весь період 80-х років як єдину сукупність державних заходів, спрямовану на вдосконалення процесу підготовки і використання кадрів науково-технічної інтелігенції, на відміну від досліджень історико-партійного характеру, де періодизація йшла від з'їзду до з'їзду КПРС і всі заходи, програми та їх практичне втілення пов'язувалося з ними. Крім того, на відміну від праць попереднього періоду, які були, як правило, присвячені висвітленню окремих сторін формування інженерного корпусу і складу наукових установ республіки та керівництву цим процесом з боку партійних органів різного рангу, в дисертації робиться наголос на ролі державних органів управління, в першу чергу Мінвузу України, в підготовці науково-технічної інтелігенції,

коч і діяльність вузівських парткомів і ректоратів, які виконували значний обсяг організаційної роботи, знайшла своє відображення.

Автор вносить на захист результати свого дослідження, сформульовані у вступі, розділах й загальних висновках, та в таких основних положеннях:

по-перше, розкривається взаємний зв'язок функціонування системи підготовки кадрів і науково-технічного прогресу в специфічних умовах адміністративних методів управління.

Показані конкретні форми їх взаємодії і зроблені висновки про те, що суспільно-економічні умови та духовне життя справляли безпосередній вплив на формування кадрового потенціалу вищої школи та наукових установ;

по-друге, критично проаналізовані, напрями підготовки інженерно-технічних спеціалістів і їх роль у здійсненні тогочасної науково-технічної політики;

по-третє, показано, що одним з магістральних напрямів переорієнтації кадрового потенціалу вищої школи та наукових установ було формування системи багатоступеневої безперервної освіти;

по-четверте, досліджений безпосередній вплив стану підготовлених спеціалістів та зроблені висновки щодо причин невиконання основного стратегічного завдання 80-х років – виходу всіх галузей народного господарства на якісно новий рівень розвитку;

по-п'яте, проаналізовані проблеми скорочення тривалості впровадження науково-технічних розробок і відкриттів у

практику та їх вплив на випуск конкурентноспроможної екологічно безпечної продукції.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ обумовлено тим, що на сучасному етапі в Україні триває процес реформування вищої школи, існують значні фінансові труднощі, проблеми використання кваліфікованих науково-технічних кадрів, йде пошук шляхів подолання економічних і політичних труднощів. Розв'язання цих проблем потребує ретельного вивчення минулого досвіду, як позитивного, так і негативного. Автор вважає, що висунуті в дисертації головні положення та висновки можуть бути певною мірою використані в процесі реформування вищої школи України, в реалізації творчого потенціалу науково-технічних спеціалістів, допоможуть науковцям в підготовці узагальнюючих праць. Крім того, основні положення дослідження, зроблені в ньому узагальнення і підсумки зможуть знайти застосування в навчальному процесі при викладанні та вивченні історії України, а також спецкурсів, присвячених розвитку історії науки та техніки в Україні.

НАУКОВА АПРОБАЦІЯ. Тема дисертації була розглянута і затверджена на кафедрі історії Національного технічного університету України "КПІ". Основні положення і висновки, обґрунтовані автором для публічного захисту, викладені в одній брошурі та двох статтях у наукових збірниках. Результати дослідження використовувалися при проведенні занять із студентами НТУУ "КПІ".

У ПЕРШОМУ РОЗДІЛІ – "Підготовка інженерно-технічних спеціалістів" – аналізується процес підготовки інженерних кадрів у вищих навчальних закладах України від початку формування студентського контингенту до оволодіння майбутніми спеціалістами практичними навичками обраної професії.

У 80-х роках, особливо в їх першій половині, у вузах, що готували інженерно-технічних спеціалістів, виникли значні труднощі з формуванням складу навчальних груп з ряду спеціальностей. Це було зумовлено багатьма причинами, серед яких виділялися падіння престижу праці інженера, низький рівень заробітної платні, виконання молодими спеціалістами на виробництві не притаманних їм функцій, позбавлених в значній мірі елементів творчості.

Керівництво Мінвузу України, міністерств, що мали в своєму підпорядкуванні вищі навчальні заклади для підготовки інженерно-технічних спеціалістів, докладали чимало зусиль для виправлення становища.

Основний наголос робився на покращення профорієнтаційної роботи та житлово-побутових умов студентів, удосконаленні навчальних програм, спрямованих на підвищення елементів творчості в процесі навчання. Значна увага приділялась також розвитку науково-дослідної роботи студентів у позаучбовий час.

Переломним виявився 1985 рік. Комплекс вжитих заходів позитивно позначився на конкурсній ситуації в вузах України. Деяко покращилось матеріальне забезпечення процесу підготовки інженерів. Розпочалось масове оволодіння комп'ютерною технікою.

Але вирішити цілий комплекс проблем, пов'язаних з підготовкою інженерно-технічних спеціалістів, у 80-ті роки було практично неможливо через існуючі в той час суспільно-політичні відносини. Так, розміри фінансового забезпечення вузів України далеко не в повному обсязі задовольняли їхні потреби, але й ці кошти освоювалися не повністю через міжвідомчі перешкоди. Розвиток наукової творчості студентів в багатьох випадках здійснювався формально, а кількісні

показники підготовки спеціалістів з електронно-обчислювальної техніки значно поступалися аналогічним показникам провідних країн світу.

До проходження студентами виробничої практики промислові підприємства ставились формально, оскільки не були зацікавлені організаційно і матеріально у її проведенні, а вузи не мали юридичних прав і фінансових можливостей внесення змін у процес оволодіння майбутніми спеціалістами навичками практичної діяльності.

За чисельністю підготовлених молодих інженерно-технічних спеціалістів вища школа України у 80-ті роки займає провідні позиції не тільки в колишньому СРСР, а й у світі. Це пояснюється в першу чергу екстенсивним характером вітчизняної економіки, яка потребувала значної кількості інженерних кадрів. А от ефективність виробничої діяльності вчорашніх випускників вузів республіки значно поступалася відповідним показникам зарубіжних спеціалістів.

Проведений аналіз показав, що в розглядуваний період реформування навчального процесу у вищій школі України в середині і другій половині 80-х років було викликано рядом причин об'єктивного характеру і дало певні позитивні наслідки в кінці 80-тих років, але цей процес не був завершений. Головна увага в його проведенні приділялася перебудові видів і форм навчального процесу, де особлива роль належала самостійній роботі студентів, їх залученню до практичної (реальної) науково-дослідної роботи.

У ДРУГОМУ РОЗДІЛІ – “Формування кадрового потенціалу вищої школи та наукових установ” – розглядається процес підготовки кваліфікованих викладацьких кадрів вищих навчальних закладів, вчених академічних установ. Адже саме від їх науково-педагогічної діяльності в значній мірі залежали якість підготовки інженерно-технічної інтелігенції.

У 80-і роки основна увага в підготовці кваліфікованих науково-педагогічних кадрів приділялася розвитку аспірантури з відривом від виробництва, цільовій підготовці аспірантів на замовлення підприємств, установ і організацій, її комплектування здійснювалось на основі конкурсного відбору.

В досліджуваний період чисельність аспірантів в порівнянні з попереднім десятиріччям скоротилася, і тільки після вжитих заходів організаційного характеру, покращенням фінансування процесу підготовки в кінці 80-х років чисельність аспірантів наблизилася до рівня 1970р. А от випуск з вузівської аспірантури із захистом дисертацій залишився досить низьким, характерною рисою в її діяльності була нестабільність.

Аспірантура академічних установ у 80-і роки, навпаки, покращила свою роботу, але серед аспірантів переважали особи, що навчалися без відриву від виробництва. Це теж зумовлювало несвоєчасний захист дисертацій.

Державні органи, Академія наук та Мінвуз України у 80-і роки увагу в забезпеченні вузів і закладів науки науково-педагогічними спеціалістами зосереджували на підготовці кадрів вищої наукової кваліфікації.

Була помітна стійка тенденція до підвищення середнього віку докторів наук, професорів. Майже половина їх у вузах республіки мала пенсійний вік, що порушувало наступність між досвідченими науково-педагогічними працівниками й молодими.

З метою розв'язання назрілої проблеми забезпечення вузів і науково-дослідних установ необхідною кількістю докторів наук, з 1988р. в Україні було введено підготовку наукових кадрів через докторантуру.

Докторантура з відривом від виробництва перш за все організовувалася при провідних вищих навчальних закладах і наукових установах. На трирічне навчання до неї направлялися кандидати наук віком до 40 років, що мали наукові досягнення в обраній галузі і виявляли себе перспективними науково-педагогічними працівниками.

В досліджуваній період головний наголос в роботі з кадрами вищої наукової кваліфікації в переферійних вузах України робився на підготовку докторів наук з місцевих перспективних кандидатів наук, а не на запрошення професорів зі сторони. В цій роботі на кінець 80-х років були досягнуті певні позитивні зрушення. Підвищенню кваліфікації викладачів вузів у 80-ті роки сприяло також вдосконалення системи перепідготовки і підвищення кваліфікації різних категорій науково-педагогічних кадрів, яка протягом досліджуваного періоду трансформувалась з екстенсивно-інформаційної в інтенсивно-фундаментальну освіту.

Аналіз процесу підготовки науково-педагогічних кадрів в масштабах України показав, що у 80-і роки, незважаючи на заходи, які вживались з боку директивних органів, керівництва Мінвузу і АН України, ефективність аспірантури залишалась на рівні, що не задовольняв потреб як вищої школи республіки, так і академічної науки. Хоча в кінці досліджуваного періоду, з початком функціонування докторантури, покращилась ситуація з підготовкою науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації.

У ТРЕТЬОМУ РОЗДІЛІ – "Використання творчих можливостей науково-технічних спеціалістів" – аналізується процес розвитку творчих здібностей науково-технічної інтелігенції в процесі її виробничої та науково-педагогічної діяльності.

Загальна чисельність спеціалістів з вищою освітою, зайнятих у народному господарстві України, на кінець 1980р. становила 2,3 млн. чоловік¹. Існуючі тенденції постійного зростання потреб галузей народного господарства в спеціалістах були викликані переважно екстенсивним розвитком господарства республіки, який виявився у випередженні кількісних показників в діяльності інженерно-технічних спеціалістів над якісними, в невідповідності рівня їхньої підготовки і кваліфікації вимогам науково-технічного прогресу і тогочасної організації виробництва.

В розвинутих країнах Заходу висока насиченість спеціалістами з вищою технічною освітою галузей матеріального виробництва і науки сприяла підвищенню їх ефективності, прискоренню темпів науково-технічного прогресу. Екстенсивне ж розширення підготовки інженерно-технічної інтелігенції в Україні в умовах загального скорочення асигнувань на освіту призвело до зниження рівня підготовки спеціалістів виробничих галузей.

В досліджуваний період, незважаючи на загальні негативні тенденції у використанні спеціалістів в економіці України (в першу чергу – неповне використання творчого потенціалу), розвивалися як старі, що зарекомендували себе позитивно в попередні десятиріччя, форми організації творчої праці інженерно-технічної інтелігенції, так і нові, поява яких диктувалась часом (ради молодих учених і спеціалістів, редакція науково-технічних програм, захист робітничих дисертацій, комплексні творчі молодіжні колективи, міжгалузеві науково-технічні комплекси, інженерні центри, опорні пункти тощо).

¹ ЦДАУ України. - Ф.1. - Оп.32. - Од.зб.1654. - Арк.34.

Незважаючи на ряд успіхів у втіленні в серійному виробництві зразків нової техніки і технічних процесів, розроблених і реалізованих творчими колективами інженерно-технічної інтелігенції України, значних зрушень у підвищенні кількісних показників впроваджуваних у серійне виробництво науково-технічних розробок не відбулося. Причина полягала в низькій наукоємності галузей виробництва, що стримувало використання досягнень науки.

Найбільш слабкою ланкою в системі наукового забезпечення виробництва в Україні у 80-ті роки була галузева наука. Значна кількість практичних розробок вузівських науковців теж недоходила до конвейєру, основні творчі сили академічної науки концентрувались в окремих галузях, що, в основному, працювали на військово-промисловий комплекс.

Аналіз документів і літератури показав, що диспропорції, які склалися в забезпеченні господарчого комплексу України інженерними кадрами потребували структурної реорганізації вузів, керівних установ АН тощо.

У висновках зроблено основні підсумки та практичні рекомендації:

- Вже в першій половині 80-х років стало цілком зрозуміло, що вища технічна школа України потребує докорінного реформування. Виявилось відставання вітчизняних інженерно-технічних спеціалістів в порівнянні з інженерами розвинутих країн Заходу, в першу чергу у широті технічних і загальноосвітніх знань та вмінні приймати самостійні рішення в ході виробничого процесу, а також у оволодінні сучасною обчислювальною технікою. В досліджуваний період державними органами, в першу чергу Мінвузом України, навчальними закладами був накопичений досвід реорганізації системи вищої технічної освіти.

В умовах перехідного періоду, коли відбувається процес запровадження системи багатоступеневої освіти та значних економічних труднощів, було б доцільно використати досвід, накопичений в ряді регіонів України, зокрема з проведення профорієнтаційної роботи, що дало б змогу залучити до навчання ті категорії молоді, які в сучасних умовах є перспективними з точки зору оволодіння вищою освітою, але з ряду об'єктивних і суб'єктивних причин залишаються поза увагою вищої школи.

- Головна увага у підготовці інженерно-технічних спеціалістів, на відміну від підходів, які переважали у 80-ті роки, повинна концентруватись не на кількісних, а на якісних показниках, що є непересічною умовою їх майбутньої діяльності у галузях і секторах вітчизняної економіки і органах управління. В цій роботі повинні поєднуватись зусилля державних органів управління, підприємств і фірм та самих вузів. Таке поєднання дасть змогу якомога швидше перейти до системи, загальноприйнятої у світовій практиці.

- В системі багатоступеневої освіти головна увага, особливо на провідних кафедрах, має концентруватись на розвитку творчих здібностей майбутніх спеціалістів, їх вмінню виконувати різнопланову інженерно-технічну роботу, приймати відповідальні рішення, що є особливо важливим на сучасному етапі як в діяльності державного, так і приватного секторів економіки. І в цьому плані стане доцільним використання досвіду організації системи науково-дослідної роботи студентів у вузах України у 80-ті роки, коли створювались різнопланові форми творчих колективів, що зосереджували свою діяльність на створенні зразків нової техніки, виконанні конкретних завдань самими студентами при допомозі і за участю професорсько-викладацького складу навчальних закладів.

- Гострота сучасних фінансово-економічних проблем вимагає активного залучення у процес підготовки інженерно-технічних кадрів коштів від приватних фірм, державних рентабельних підприємств. Ці фінансові ресурси повинні використовуватись як у самому навчанні /лабораторно-технічна база, виробнича практика/, так і у вирішенні житлово- побутових проблем як студентів, так і викладачів.

- У діяльності науково-технічних спеціалістів одним з головних пріоритетів має стати скорочення тривалості впровадження науково-технічних розробок і відкриттів у практичне втілення, чому повинно сприяти видання прямих замовлень вузівським і академічним колективам.

- Концентрація зусиль інженерів та науковців в недалекому майбутньому повинна зосередитись на випуску конкурентно здатної продукції, оскільки її експорт створює сприятливі умови для розвитку різних галузей економіки країни.

- У підготовці високоерудованих інженерно-технічних спеціалістів важливу роль відіграє популяризація знань із історії світової і української науки і техніки. Тому у вищій школі було б доцільне введення спецкурсу "Історія науки і техніки України".

Основні положення та висновки дисертації знайшли відображення у наступних публікаціях автора:

1. Підготовка інженерно-технічних спеціалістів вищою школою України у 80-ті роки. Інститут змісту і методів навчання Міністерства освіти України – К., 1997. – 58с.

2. Науково-педагогічні кадри вищої школи і наукових установ (1980-1990рр.) // Сторінки історії: Кн. 9. – К., 1997. – С.6-12.

3. Деякі питання використання наукових спеціалістів в умовах науково-технічного прогресу на Україні у 80-ті роки. // Сторінки історії: Кн. 2, ч. I - К., 1994. - С.21-26.

Лебедев Игорь Касьянович. Научно-техническая интеллигенция Украины (1980-1990гг.). Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01.- история Украины, Национальный технический университет Украины "КПИ". - Киев, 1997.

В диссертации исследуется процесс подготовки инженерно-технических специалистов в высшей школе Украины в 80-е годы, рассматриваются пути формирования и особенности научной деятельности профессорско-преподавательского состава вузов и ученых, работавших в системе Академии наук Украины, а также особенности и результаты реализации творческого потенциала научно-технической интеллигенции в системе функционирования народного хозяйства Украины.

Lebedev Ihor Kasianovych. Technological intelligentsia of Ukraine (1980-1990's). The dissertation searching candidate degree in History specialising 07.00.01.- History of Ukraine, National technical university of Ukraine "KPI". K. Kiev, 1997.

The dissertation investigates the process of preparation of the nonproduction experts in a higher school of Ukraine in 80's, ways of formation and peculiarities of scientific activity of professorial-teaching staff of high schools, and scientists that were working in system of the Academy of sciences of Ukraine, and also peculiarities and results of the realisation of creative potential of technological intelligentsia in system of functioning of an economic of Ukraine.

Ключові слова: підготовка, спеціалісти, кадровий потенціал, творчість, впровадження.

433894

AB 38.309